

bî bunun hacimli bir eser olduğunu, ondan ıktibasta bulunduğunu belirtmektedir (A'lamü'n-nübelâ', XIII, 264). 12. Fezâ'ilü'l-İmâm (imâmünâ) Ahmed (Menâkıbü'l-Fazlî'l-İmâm Ahmed). Zehebî el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr'ında bu eserden de ıktibaslarla bulunmuştur (s. 130).

İbn Ebû Hâtım'in kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: el-Fevâ'idü'l-kebîr (kübrâ), Fezâ'ilü ehli'l-beyt, Fezâ'ilü Kazvîn, Fevâ'idü'r-Râziyyîn (Fevâ'idü ehli'r-Rey), Fevâ'idü'z-zâ'irîn, Kitâbü Mekke, el-Künâ, el-Müsned (çok hacimli olduğu belirtilmektedir), Şevâbü'l-a'mâl. Bunların dışında bazı kaynaklarda İbn Ebû Hâtım'e nisbet edilen kitaplar bulunduğu gibi İbn Ebû Hâtım'in talebelerinden Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhîm er-Râzî'nin hocasının biyografisine dair bir eser yazdığı belirtilmiştir (Zehebî, A'lamü'n-nübelâ', XIII, 263; a.mlf., Târîhu'l-İslâm, s. 207-208). Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve eğerühû fi 'ulûmî'l-hadis adıyla bir eser kaleme almıştır (Kahire 1415/1994).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtım, el-Cerh ve't-ta'dîl, VII, 214; a.mlf., Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997, neşreden giriş, s. 7-13; a.mlf., el-Merâsîl (nşr. Şükrullah b. Nî'metullah el-Kücânî), Dimaşk 1402/1982, neşreden giriş, s. 8-16; a.e. (nşr. Ahmed İsam el-Kâtib), Beyrut 1402/1983, neşreden giriş, s. 5-9; Dârekutnî, el-İlel (nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah es-Selefi), Riyad 1405/1985, I, 123-131; İbn Ebû Ya'la, Tabakâtü'l-Hanâbile, II, 55; Zehebî, Tezkiretû'l-huffâz, III, 829-832; a.mlf., el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr, Kahire 1388/1968, s. 130; a.mlf., A'lamü'n-nübelâ', XIII, 263-269; a.mlf., Mizânü'l-'itidâl, II, 587-588; a.mlf., Târîhu'l-İslâm: sene 321-330, s. 206-209; Kütübî, Fevâtü'l-Vefeyât, II, 287-288; Sübkî, Tabakât, III, 324-328; İbn Hacer, Lisânü'l-Mizân, III, 432-433; a.mlf., Tehzîbü'l-Tehzîb, IX, 33-34; İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 191; Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn, I, 279-281; İzzâhu'l-meknûn, II, 206, 209, 310, 325; Brockelmann, GAL Suppl., I, 278-279; Sezgin, GAS, I, 178-179; Hemmâm Abdürrahîm Saîd, el-İlel fi'l-hadis, Amman 1400/1980, s. 80-81; Kays Âi-i Kays, el-İrâniyyûn, I/1, s. 150-155; Hasan İsa Ali el-Hakîm, Kitâbü'l-Muntazam li'bni'l-Cevzî, Beyrut 1985, s. 376-378; Cezzâr, Medâhilü'l-mü'ellifîn, I, 321; Sâlihîyye, el-Mu'cemü's-şâmil, II, 116-118; Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve eğerühû fi 'ulûmî'l-hadis, Kahire 1415/1994; İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî, "İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve tefsîruhü'l-müsned", ed-Dîrâsâtü'l-İslâmiyye, XXIV/3, İslâmâbâd 1968, s. 37-68; "Kitâbü'l-Merâsîl", Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmî'l-ictimâ'iyye, IV, Riyad 1980, s. 725-728; Muhammed Aziz, el-Mecelletü's-selefiyye, XV (1402), s. 7; "Tez Özetleri" (trc. F. Mehveş Kayani), İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, II/2, İstanbul 1415/1994, s. 149-150; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ebî Hâtım", DMBİ, II, 637-638.

RAŞİT KÜÇÜK

İBN EBÜ HAYSEME

(ابن أبي خيثمة)

Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme
Züheyr b. Harb en-Nesâî
(ö. 279/892-93)

Hadis hâfızı,
fıkıh, tarih ve ensâb âlimi.

185'te (801) Bağdat'ta dünyaya geldi. 205'te (820) doğduğu da söylenmektedir (İbn Hacer, I, 174). Horasan'ın Nesâ belde-sinden geldiği bilinen ailesinin Türk asıllı olduğu tahmin edilmektedir (bk. EBÜ HAYSEME, Züheyr b. Harb). Bağdat'ta büyüdü ve ilk derslerini babasından aldı. Babası onu küçük yaştan itibaren Yezîd b. Hârûn gibi dönemin önde gelen âlimlerinin derslerine götürdü. Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'den hadis, Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî'den nesep ilmi, Medâinî'den tarih, İbn Sellâm el-Cumahî'den edebiyat okudu. Ayrıca Ebû Nuaym Fazl b. Dûkeyn, Mansûr b. Seleme el-Huzâî, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî, Ebû Seleme et-Tebûzekî, Affân b. Müslim, Halef b. Hişâm, Ali b. Ca'd ve diğerlerinden hadis dinledi. Bunlar arasında en çok Yahyâ b. Maîn'den hadis rivayet etti. Kendisinden de başta oğlu hadis hâfızı Ebû Abdullah Muhammed olmak üzere Kâsım b. Asbağ, İbn Ebû Dâvûd, Muhammed b. Ahmed el-Hakîmî, İsmâil b. Muhammed es-Saffâr, Muhammed b. Mahled ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi kişiler rivayette bulundular. Fıkıh, tarih, nesep, şiir ve edebiyat alanlarında önemli bir yere sahip olan İbn Ebû Hayseme'nin hadis rivayetindeki güvenilirliği konusunda muhadisler ittifak etmiş, Dârekutnî ve Hatîb el-Bağdâdî onu sika olarak vasıflandırmış, tabakat kitaplarında râviler hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Bazı kaynaklarda İbn Ebû Hayseme'nin müstakil bir fikhî mezhebi olduğu ve kendisine Kade-riyyecilik isnat edildiği belirtilmişse de (Yâkût, III, 37; İbn Hacer, I, 174) bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İbn Ebû Hayseme Cemâziyelevvel veya Şevval 279'da (Ağustos 892 veya Ocak 893) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. et-Târîhu'l-kebîr. Zengin bir muhtevaya sahip olduğu, sonraki müelliflerin çokça faydalandığı bilinen eser büyük boy on iki cilt olup (Kettânî, s. 262) Hatîb el-Bağdâdî, konusunda bu eserden daha faydalı bir kitap görmediğini söylemektedir. İbn Ebû Hayseme, oğlu Muhammed'den de yardım görerek yazdığı ve râvileri cerh ve ta'dîl ettiği bu eserini

bütün halinde rivayet etmeye özen göstermiş, pek çok kimseye onu rivayet etme izni vermiştir. Ebû'l-Kâsım el-Begavî eseri müellifinden semâ yoluyla almış, Endülüslü muhaddis İbn Hubeyş tarafından tamamının veya büyük bir kısmının ezberlendiği ifade edilmiştir (E² [İng.], III, 803). Eserin çok eski bir nüshasından bazı parçalar Medine'de Mahmûdiye (Usûlü'l-hadis, nr. 26) ve Fas'taki Karaviyyîn (nr. 244, 8 ve 9. kısımlara ait 10 varak; ayrıca bk. Şâkir Mustafa, I, 223) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 2. Târîhu ruvâtî'l-hadis. Kâtib Çelebi bu eserin Buhârî'nin et-Târîh'ine benzediğini kaydetmektedir. 3. Kitâbü Aşbâri's-su'arâ'. Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen eser Merzûbânî'nin el-Müveşşah'ının önemli kaynaklarından biridir. İbn Ebû Hayseme'nin Kitâbü'l-İ'râb (A'râb), Kitâbü'l-Bir, Kitâbü'l-Müntemîn, Veşâyâ'l-'ulemâ' 'inde'l-mevt adlarında başka eserleri bulunduğu da zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist (Tecdüdd), s. 48, 123, 256, 286; İbn Hibbân, eş-Şikât, VIII, 55; Hatîb, Târîhu Bağdâd, IV, 162-164; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, V, 139; Yâkût, Mu'cemü'l-üdeba', III, 35-37; İbnü'l-Ebbâr, Tekmile (nşr. F. Codera), Madrid 1789, II, 574; Zehebî, Tezkiretû'l-huffâz, II, 596; a.mlf., A'lamü'n-nübelâ', XI, 492-494; Safedî, el-Vâfi, VI, 376-377; İbn Hacer, Lisânü'l-Mizân, I, 174; İbn Tağrîberdî, en-Nücûmü'z-zâhire, III, 83; Keşfü'z-zunûn, I, 276, 295; Hediyyetü'l-'ârîfîn, I, 51; Brockelmann, GAL Suppl., I, 272; Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifîn, I, 227; Sezgin, GAS, I, 319-320; Şâkir Mustafa, et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihîn, Beyrut 1983, I, 223-224; Salih Tuğ, Züheyr b. Harb ve Kitâbü'l-İlm Adlı Eseri, İstanbul 1984, s. 14-16; Kettânî, er-Risâletü'l-müstetrafe (Özbek), s. 262, 320, 353; M. Yaşar Kandemir, Mevzû Hadisler, İstanbul 1997, s. 103-104; Ch. Pellat, "İbn Abî Khaythama", E² (İng.), III, 687; D. M. Dunlop, "İbn Hubaysh", a.e., III, 803; Ebû'l-Feth Hakîmiyân, "İbn Ebî Hayseme", DMBİ, II, 647.

ABDULLAH AYDINLI

İBN EBÜ HUZEYFE

(bk. MUHAMMED b. EBÜ HUZEYFE).

İBN EBÜ HÜREYRE

(ابن أبي هريرة)

Ebû Alî Hasen b. el-Hüseyn b. Ebî
Hüreyre el-Bağdâdî
(ö. 345/956)

Şâfiî fakihî.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Çok sayıda hocadan ders aldığı rivayet edilmekle birlikte kaynaklarda bunlardan sadece Ebû İshak el-Mervezî ile İbn Sü-

reyc'in adı zikredilmektedir. İbn Ebû Hüreyre, Ebû İshak el-Mervezî ile birlikte yaptığı kısa bir Mısır seyahati dışında Bağdat'ta yaşadı ve burada Şâfiî fıkhi okuttu, kadılık yaptı. Talebeleri arasında Dârekutnî, *el-Müstedrek* sahibi Hâkim en-Nisâbü'rî ve Ebû Ali et-Taberî gibi meşhur âlimler bulunmaktadır.

Yaşadığı devirde Şâfiî fakihlerinin önde gelenleri arasında yer alan İbn Ebû Hüreyre'nin bazı meselelerde İmam Şâfiî'ye ve diğer mezhep ulemâsına muhalif görüşleri bulunmasından (meselâ bk. Sübkî, III, 256-263) müctehid bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli görüşleri Mâverdi'nin *el-Hâvi'l-kebîr*'i başta olmak üzere Şâfiî fıkhi kitaplarında yer almıştır. Hem halkın hem de idarecilerin büyük saygı duyduğu İbn Ebû Hüreyre 345 yılı Recebinde (Ekim 956) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Şerhu Muhtaşari'l-Müzenî*. Şâfiî fikhina dair *el-Muhtaşar* adlı eserin şerhi olup öğrencisi Ebû Ali et-Taberî bu esere bir ta'lik yazmıştır. Kaynaklar Müzenî'nin bu eserine İbn Ebû Hüreyre'nin biri muhtasar, diğeri mufassal olmak üzere iki ayrı şerh yazdığını kaydetmektedir. 2. *el-Mesâ'il*. Şâfiî fikhıyla ilgilidir. Ayrıca İbnü'n-Nedîm müellife *et-Ta'lik fi'l-fıkh ve'l-mesâ'il* adlı bir eser daha nisbet etmekte ise de (*el-Fihrist*, s. 302) bunların günümüze ulaşp ulaşmadığı tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 302; Abbâdî, *el-Fukahâ'ü's-Şâfi'iyye*, s. 77; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 298-299; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 112; Nevevî, *Tehzîb*, II, 261; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 75; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XV, 430; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 337; Sübkî, *Tabakât*, III, 256-263; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 518; İbn Kurfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 210; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 126-127; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 316; Hüseyinî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, s. 72-73; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1636; Muhammed Hasan Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidi's-Şâfi'iyye*, Beyrut 1409/1988, s. 148-149; Mir Cevâd Ni'metî, "İbn Ebî Hüreyre", *DMBİ*, II, 499.

SAFFTET KÖSE

İBN EBÛ İSHAK

(ابن أبي إسحاق)

Abdullah b. Ebî İshâk Zeyd
b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî
(ö. 117/735)

Basra dil mektebinin kurucularından.

29 (650) yılında doğdu. Mevâliden bir ailenin çocuğudur. Babası Zeyd b. Hâris Ebû İshak künyesiyle anıldığı için oğluna İbn Ebû İshak künyesi verilmiştir. İbn Ebû

İshak tahsilini Basra'da yaptı. Meymûn el-Akrân'dan nahiv, Yahyâ b. Ya'mer ve Nasr b. Âsım el-Leysî'den kıraat dersleri aldı. Naklettiği bir rivayet sebebiyle Ebû Harb b. Ebû'l-Esved'in de talebesi olduğu sanılmaktadır (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XII, 299). Meşhur âlim İbn Sîrîn'in hadis okuttuğu mescidde İbn Ebû İshak'ın nahiv derisi verdiği, İbn Sîrîn nahivcilerden hoşlanmadığı için aralarında bazı tartışmalar meydana geldiği kaydedilmektedir. Yûnus b. Habîb, İsâ b. Ömer es-Sekafî, yedi kıraat imâmından Ebû Amr b. Alâ ve Ahfeş el-Ekber gibi tanınmış âlimlerin hocası olan İbn Ebû İshak Basra'da vefat etti. Kurrâdan Ya'kûb el-Hadramî onun yegenisidir.

İbn Ebû İshak, öğrencisi İsâ b. Ömer es-Sekafî ile birlikte şiirlerindeki dil hataları yüzünden eski Arap şairlerini eleştirmişler (Sîrâfî, s. 45; Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 32), meşhur şair Ferezdak bile onların eleştirilerine muhatap olmaktan kurtulamamıştır. Bunun üzerine Ferezdak, İbn Ebû İshak'ın mensup olduğu Hadramîler'in bir zamanlar Benî Abdüşems'in mevlâsı olmasını kastederek bir beytinde onu "kölelerin kölesi" (mevlâ mevâliyyâ) diye hicvedince İbn Ebû İshak Ferezdak'ın bu beyitte de hata yaptığını, kıyasa ve gramer kuralına göre "mevlâ mevâlin" demesi gerektiğini söyleyip Ferezdak'ı susturmuştu.

Kıyası nahivde ilk uygulayanlardan olan İbn Ebû İshak'ın nahiv ilmi tarihinde önemli bir yeri vardır. Yûnus b. Habîb onun nahivde bir zirve olduğunu söyler (Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 31-32). Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'ya göre ise Ebû'l-Esved ed-Düelî ve Meymûn el-Akrân'la birlikte nahiv ilmini kuran üç kişiden biridir (Ebû't-Tayyib el-Lugavî, s. 13; Sîrâfî, s. 43). Öğrencisi Yûnus b. Habîb'e nahvi sistemli, düzenli ve kullanılabılır kurallar halinde toplamasını tavsiye eden İbn Ebû İshak (Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 32), nahvin diğer lisânî ilimlerden ayrılarak müstakil bir ilim haline gelmesinde de büyük pay sahibidir. Kaynaklarda hemzyle ilgili olarak tutturduğu notların bir kitap haline getirildiği kaydedilmektedir (Ebû't-Tayyib el-Lugavî, s. 12). Kendisinden meşhur kurrânın kıraatlerine muhalif kıraat rivayetleri de nakledilmiştir.

Süreyyâ Abdullah İdrîs, 'Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî hayâtühû ve ârâ'ühû adıyla bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (1401/1981, Ümmülkurâ Üni-versitesi [Mekke]).

BİBLİYOGRAFYA :

Cumahî, *Fuhûlû's-şu'arâ'*, I, 1821; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1375/1955, s. 12-13; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, XII, 299; Sîrâfî, *Ahbarü'n-nahviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ), Kahire 1405/1985, s. 42-45; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1973, s. 31-33; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, s. 18-20; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 104-108; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 42; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Kahire 1976, s. 23-25; Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Mufasssal fi târihi'n-nahvi'l-Arabî*, Beyrut 1399/1979, I, 141-156; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 71; Ch. Pellat, "Abd Allâh b. Abî İshâk", *EI* (İng.), I, 42-43.

HÛLUSİ KILIÇ

İBN EBÛ LEYLÂ, Abdurrahman

(عبد الرحمن بن أبي ليلى)

Ebû İsâ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ
Yesâr b. Bilâl el-Ensârî
(ö. 83/702)

Hadis, fıkıh
ve kıraat âlimi, tâbiî.

17 (638) veya 18 (639) yılında Medine'de doğdu (Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 12). Hz. Ebû Bekir devrinde doğduğuna dair rivayet zayıftır. Resûl-i Ekrem'le birçok savaşa katıldığı bilinen babası Ebû Leylâ Evs kabilesine mensup olup adının Yesâr, Bilâl veya Dâvûd olduğu, Sıffîn'de öldüğü söylenmiş. rivayetleri hadis kitaplarında yer almıştır (*Müsned*, IV, 347-348; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 236). Tanınmış bir fakih ve kadı olan oğlu Muhammed de İbn Ebû Leylâ diye anıldığı için sonraki kaynaklarda kendisi İbn Ebû Leylâ el-Ekber şeklinde kaydedilmiştir.

İbn Ebû Leylâ, daha sonra babasıyla birlikte Medine'den göç ederek Kûfe'ye yerleşti. Ensardan 120 sahâbî ile görüşüp (Fesevî, II, 817) onların çoğundan hadis öğrendi. Hocaları arasında Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Sehl b. Huneyf, Enes b. Mâlik, Berâ b. Âzib, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Bilâl-i Habeşî, Ebû Zer el-Gıfârî, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Ebû'd-Derdâ gibi sahâbiler vardır. Kendisinden oğlu İsâ ile torunu Abdullah b. İsâ, Alkame b. Mersed, Atâ b. Sâib, Mücâhid b. Cebr, A'meş, Şa'bî, Muhammed b. Sîrîn, Sâbit el-Bünânî gibi âlimler hadis rivayet ettiler. İbn Ebû Leylâ'nın Hz. Ömer, Hz. Osman, Muâz b. Ce-